

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра міжнародного та європейського права

Міждисциплінарна курсова робота
на тему:
«Спадковий договір»

Студентки 5 курсу групи МПм-11

Галузь знань 29 Міжнародні відносини

Спеціальність 293 Міжнародне право

Шарак Любові Миколаївни

Науковий керівник:

к. юр. наук, доц., завідувач кафедри

міжнародного та європейського права,

Саванець Л. М.

Національна шкала: _____

Кількість балів: _____

Оцінка: ECTS _____

Члени комісії:

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ.....	6
1.1 Поняття та правова природа спадкового договору в системі договірної права.....	6
1.2 Генезис інституту спадкового договору в національному приватному праві.....	7
1.3 Порівняльно-правовий аналіз спадкового договору в різних правових системах світу.....	11
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ, ВИКОНАННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА.....	14
2.1 Укладення та виконання спадкового договору у цивільному праві України.....	14
2.2 Практика національної системи щодо припинення та розірвання спадкового договору	17
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....	20
ВИСНОВКИ.....	24
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	26

ВСТУП

Актуальність проблеми. Інтеграція України до європейського та світового правового простору актуалізує питання гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами в різних галузях права, включаючи спадкове право. Спадковий договір як особливий інститут цивільного права набуває все більшого значення в умовах посилення міграційних процесів, глобалізації та розширення транскордонних відносин. В умовах світової мобільності громадян та зростання кількості шлюбів з іноземним елементом особливої актуальності набуває дослідження правового регулювання спадкового договору в міжнародному приватному праві, вирішення колізійних питань та пошук ефективних механізмів захисту правової сторони договору. Актуальність обраної теми також обумовлена неоднозначністю судової практики з питань визнання та виконання спадкових договорів з іноземним елементом, а також відсутністю уніфікованого міжнародного підходу до вирішення колізійних питань у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень та наукових праць. Проблематика спадкового договору в міжнародному приватному праві була предметом дослідження таких вітчизняних науковців, як О.Є. Кухарев, З.В. Ромовська, Є.О. Харитонов, Р.А. Майданик, В.В. Васильченко, Ю.О. Заїка, С.Я. Фурса, І.В. Жилінкова, В.І. Кисіль. Серед зарубіжних дослідників вагомий внесок у вивчення питань міжнародного спадкового права зробили Ш. Гасс, П. Норт, Дж. Фосетт, А. Дави, М. Богуславський. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених окремим аспектам спадкового права, комплексне дослідження міжнародно-правового регулювання спадкового договору з урахуванням новітніх тенденцій розвитку права ЄС та імплементації Регламенту № 650/2012 щодо спадкування досі залишається недостатньо розробленим.

Метою міждисциплінарної курсової роботи є комплексний теоретико-правовий аналіз інституту спадкового договору в міжнародному приватному праві, визначення проблемних аспектів колізійного регулювання та розробка практичних

рекомендацій щодо вдосконалення правового механізму реалізації правової сторони спадкового договору з іноземним елементом.

Відповідно до мети слід визначити такі завдання:

- висвітлити поняття та правову природу спадкового договору в системі договірної права;
- розкрити особливості становлення та розвитку інституту спадкового договору в міжнародному приватному праві;
- характеризувати особливості правового регулювання спадкового договору в різних правових системах світу;
- проаналізувати колізійні питання регулювання спадкових відносин у міжнародному приватному праві;
- діагностувати проблеми визначення права, що застосовуються до спадкового договору з іноземним елементом;
- дати оцінку сучасним тенденціям уніфікації правового регулювання спадкових відносин у ЄС;
- розробити пропозиції щодо вдосконалення колізійного регулювання спадкового договору в міжнародному приватному праві;
- надати рекомендації щодо удосконалення національного законодавства у сфері спадкових відносин з іноземним елементом;
- запропонувати заходи з удосконалення механізмів захисту прав сторін спадкового договору в міжнародному приватному праві.

Об'єкт дослідження - суспільні відносини, що забезпечуються в процесі укладення, виконання та припинення спадкового договору у сфері міжнародного приватного права.

Предмет дослідження - теоретичні та практичні аспекти правового регулювання спадкового договору в міжнародному приватному праві, колізійні норми та механізми визначення прикладного права щодо спадкового договору.

Теоретичною основою дослідження є наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі міжнародного приватного права, цивільного права, спадкового права; міжнародні договори та конвенції у сфері спадкових відносин; національне

законодавство України та зарубіжних країн; судова практика щодо спадкових договорів з іноземним елементом.

Міждисциплінарна курсова робота складається зі вступу, трьох розділів та висновків. У вступі обґрунтована актуальність обраної теми дослідження.

У першому розділі визначені теоретичні основи спадкового договору, його правова природа та місце в системі договірної права, а також проведено порівняльно-правовий аналіз регулювання спадкового договору в різних правових системах світу.

Другий розділ міждисциплінарної курсової роботи відображає результати аналізу колізійного регулювання спадкових відносин у міжнародному приватному праві та проблеми визначення прав, які застосовуються до спадкового договору з іноземним елементом.

У третьому розділі роботи виділено заходи щодо вдосконалення правового регулювання спадкового договору в контексті європейської інтеграції та пропонується шлях гармонізації національного законодавства з правом ЄС у сфері спадкових відносин.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ

1.1 Поняття та правова природа спадкового договору в системі договірної права.

Спадковий договір є одним із нових інститутів договірної права, який змінює значний науковий інтерес та потребує комплексного теоретико-правового аналізу. Дослідження правової природи спадкового договору вимагає передусім визначення його поняття, виокремлення характерних ознак та з'ясування місця цього правового інституту в системі договірної права.

Виникнення приватної власності, що завжди виступала основоположним елементом розвитку людського суспільства, спричинило формування інституту спадкування. Особливого розквіту цей правовий інститут досягає розробкам римського приватного права, які стали визначальними досягненнями давньоримської цивілізації. Недаремно існує вислів про те, що Рим тричі підкорював світову спільноту: спочатку військовою міццю своїх легіонів, потім через розширення християнської віри, і насамкінець — через впровадження своєї унікальної правової системи [4].

Питання про походження інституту спадкового договору залишається дискусійним у правовій доктрині. Аналізуючи наукові підходи щодо генезису цього інституту, можна виокремити дві основні позиції: одні науковці вважають, що спадковий договір веде свій родовід від часів римського приватного права, інші пов'язують його виникнення з ідеями германського звичаєвого права.

Інститут спадкового права займає природне місце в системі цивільного права, що зумовлено невідворотністю завершення людського життя. Правове регулювання спадкових відносин має таку ж вагомість, як і нормативне забезпечення інших сфер життєдіяльності особи. Питання щодо долі майна після смерті власника, визначення кола спадкоємців, обсягу та процедури спадкування становлять основні проблеми спадкового права. Ці аспекти від найдавніших часів і дотепер залишаються об'єктом пильної уваги з боку державних установ, громадських організацій, наукової спільноти та законотворців. Більше того, спадкові правовідносини викликають

інтерес кожної особи, потім чи опосередковано торкаються її майнових та особистих немайнових інтересів [11].

Спадковий договір – являє собою інститут цивільного права, що тісно інтегрований в систему посмертного майнового правонаступництва та виступає спеціальною формою волевиявлення відчужувача на випадок його смерті, передбачаючи передачу майна з обумовленими зобов'язаннями для набувача [4].

Варто відзначити, що даний правовий інструмент функціонував на українських територіях значно раніше, ніж отримав сучасне нормативне закріплення. Термінологічне оформлення та юридичне застосування спадкового договору почалося з впровадженням у 1811 році на західноукраїнських землях, що перебували під владою Австрійської імперії, положення Австрійського цивільного кодексу. відповідно до тогочасних правових норм, цей договір визнавався з легітимних підстав спадкування нарівні зі спадкуванням за законом і заповітом, проте мав суттєве обмеження – визнавався чинним лише для подружніх пар. Однак сучасна концепція та нормативно-правове регулювання інституту спадкового договору кардинально відрізняються від його історичного аналога, який діяв у період австрійського панування на західноукраїнських землях [12].

Спадковий договір виступає самостійною юридичною підставою для набуття прав та зобов'язань щодо майна після смерті його власника, що поєднує характеристики речового та зобов'язального правочинів, в результаті чого набувається право власності на відповідне майно. Особливістю даного правового інституту є те, що право власності на майно відчужувача виникає після настання його смерті, але потребує виконання набувачем передбачених договором зобов'язань. Концептуальна сутність спадкового договору виникає у механізмі трансформації права власності на максимально визначених за взаємною згодою сторін осіб, з одночасним забезпеченням інтересів відчужувача, щодо якого передбачається неминучість смерті [12].

Диференціація спадкового договору від інших правових конструкцій побудована на основі низки характерних критеріїв: специфічного характеру виявлення учасників правовідносини, комплексності та багатоаспектності елементів

різномірних правових зв'язків, тимчасової ретроспективності виникнення юридичних наслідків, а також суттєвої відмінності від традиційної парадигми договірних відносин, закріпленої в цивільному законодавстві [12].

1.2 Генезис інституту спадкового договору в національному приватному праві.

Цивільний кодекс України (далі - ЦК України), виступаючи основним нормативним актом приватноправової сфери, значно розширив межі диспозитивного регулювання цивільних правовідносин, надавши учасникам цивільного обороту правову можливість укласти широкий спектр договорів – як тих, що передбачені законодавчими положеннями, так і тих, що виходять за рамки нормативної регламентації. Принципово є концептуальне переосмислення цивільно-правового договору не лише як правочину, юридичних правовідносин чи документального оформлення волі, а насамперед як самостійного регулятора цивільного правовідносин, що формує та закріплює нормативні моделі поведінки суб'єктів відповідних правовідносин [13].

У вітчизняній цивілістичній доктрині даний інститут значного періоду залишається об'єктом інтенсивних наукових дискусій, маючи як прибічників, так і категоричних опонентів, що пояснюється особливостями юридичної конструкції цього договірної інституту та його істотними відмінностями від зарубіжних правових моделей, зокрема від традиційного німецького варіанту спадкового договору.

Показовими в цьому контексті є позиції окремих науковців, які наголошують на тому, що спадковий договір створює обмеження для відчужувача щодо розпорядження за життя майном, визначеним договором, включаючи обмеження права заповідного розпорядження. Додатково висловлюють тезу про те, що такий договірний механізм може використовуватися для обходу норми про обов'язкову участь у спадщині певних категорій спадкоємців. На основі таких аргументів формується категоричний висновок про недійсність спадкового договору з моменту його укладення [13].

Проблематика спадкового договору належить до найбільш обґрунтовано досліджених питань у вітчизняній юридичній науці. Цей інститут став предметом наукових розвідок провідних цивілістів, серед яких В.В. Луць, І.В. Спасибо-Фатєєва, Ю.О. Заїка, Р.А. Майданик, З.В. Ромовська, С.Я. Фурса, А.Б. Гриняк, Л.В. Красицька, О.П. Печений, Є.О. Рябоконь, Є.І. Фурса, С.В. Мазуренко, В.В. Васильченко та інші авторитетні науковці.

Комплексний аналіз нотаріальної практики, судової казуїстики та доктринальних положень переконливо демонструє нагальну потребу вдосконалення нормативного регулювання інституту спадкового договору. Додатковим сприятливим фактором для цього виступу розпочинається процес рекодифікації цивільного законодавства України. Закономірним є те, що в Концепції оновлення Цивільного кодексу серед пріоритетних питань, які потребують переосмислення, виокремлено реалізацію принципу свободи договору при укладенні спадкового договору. Таким чином, всі передумови для суттєвого оновлення глави 90 ЦК України, норми якої регулюють спадковий договір [10].

Для досягнення поставленої дослідницької мети першочерговим завданням є з'ясування юридичної природи спадкового договору. Системний аналіз положення глави 90 ЦК України дозволяє стверджувати, що спадковий договір не є частиною спадкових правовідносин. При переході права власності на майно за спадковим договором не застосовуються норми спадкового права, відповідне майно не набуває статусу спадкового – цей висновок неодноразово обґрунтовувався в українській цивілістичній доктрині [10].

Аналогічна правова позиція демонструється в судовій практиці. таким, у пункті 28 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 № 7 чітко визначено, що перехід майна від відчужувача до набувача на підставі спадкового договору не виникає в окремому вигляді спадкування, тому в таких відносинах не розширюються правила про спадкування, включаючи положення про обов'язкову спадку [9].

У своїй Постанові від 10.05.2018 Верховний Суд також підкреслив, що відповідно до Цивільного кодексу України, сутнісна характеристика спадкового

договору виникає в тому, що за цим договором здійснюється розпорядження належним відчужувачу майном ще за його життя, однак набуття права власності на це майно набувачем відбувається лише після смерті відчужувача [6].

Спадковому договору притаманна його дуалістична правова природа, після чого він одночасно виступає як особливе розпорядження на випадок смерті і як договірна конструкція, в якій виступають істотні умови та ключові характеристики.

Виходячи з концептуального підходу до спадкового договору, закріпленого розробниками в ЦК України, цей правовий інститут не може розглядатися як самостійний вид спадкування. Логічним підтвердженням цього є імперативно положення статті 1217 ЦК України, яке чітко встановлює лише два види спадкування – за заповітом і за законом. Водночас у науковій літературі окремі дослідники, зокрема Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, В.В. Васильченко, обґрунтовують позицію щодо необхідності визнання спадкового договору самостійною підставою спадкування паралельно зі спадкуванням за заповітом та спадкуванням за законом. Проте реалізація такого підходу потребувала концептуальних трансформаційних засад цього договору з визначенням його основного призначення саме спадкоємцям [15].

Отже, спадковий договір класифікується як специфічний різновид договірних конструкцій, спрямованих на передачу майна у власність. Саме тому нормативні положення, що регламентують спадковий договір, структурно розташовані в главі 90 Цивільного кодексу України, належать до інституту зобов'язального права, а не до спадкового права.

Принципово у випадку є розуміння того, що спадковий договір являє собою договір на випадок смерті, а не договір, який регулює спадкові правовідносини.

Включення спадкового договору до структури книги 6 ЦК України обґрунтовувалося розробниками кодифікованого акта тією конкретикою, що даний договір за своїм функціональним призначенням наближений до спадкового права, хоча й зберігає всі ознаки цивільно-правового договору [15].

Термінологічне визначення «спадковий договір» можна пояснити двома ключовими чинниками: по-перше, особливостями тимчасового аспекту виникнення

у набувача права власності на майно, що становить предмет договору, та, по-друге, юридичною можливістю встановлення для набувача обов'язку виконання розпорядження відчужувача після настання його смерті [15].

1.3 Порівняльно-правовий аналіз спадкового договору в різних правових системах світу.

Пріоритетним вектором євроінтеграційних процесів виступає гармонізація правової системи України із законодавством Європейського Союзу (ЄС), що забезпечує конвергенцію з сучасною європейською правовою архітектурою. Така адаптація законодавства створює передумови для подальшого підвищення рівня життя громадян та наближення соціальних стандартів до показників, досягнутих у державах-членах ЄС. Додатковим каталізатором цих процесів сприяє ініційована рекодифікація (комплексне оновлення) цивільного законодавства України, спрямована на модернізацію правового регулювання приватноправових відносин [3].

Інститут спадкового договору в українському цивільному праві та правових системах європейських країн демонструє суттєві концептуальні відмінності. В Україні спадковий договір конструється як інститут зобов'язального права з елементами посмертного розпорядження майном, при цьому не будучи підставою спадкування. Натомість у правових системах германського типу (Німеччина, Австрія, Швейцарія) спадковий договір (Erbvertrag) виступає самостійною підставою спадкування порядку із заповітом і законом, що представляє собою двосторонній правочин щодо призначення спадкоємця [3].

У романській правовій сім'ї (Франція, Італія, Іспанія) традиційно діяла заборона спадкових договорів як таких, що обмежують свободу заповідних розпоряджень, хоча в останньому десятилітті тенденція до часткового визнання є видами посмертних договірних розпоряджень. В англо-американській правовій системі відсутня конструкція, повністю аналогічна спадковому договору, проте функціонують інститути прижиттєвих трастів та договорів про передачу майна після смерті [3].

Українська модель спадкового договору відзначається поруч із унікальними характеристиками: наявність підстав для спадкування, одностороннє зобов'язання набувача, можливість покладання на набувача обов'язків немайнового характеру, а також обмеження відчужувача у праві розпорядження визначеним у договорі майном [3].

Порівняльне дослідження іноземних правових систем виявляє принципово відмінний концептуальний підхід до регулювання інституту спадкового договору також, у законодавстві Чеської Республіки (параграфи 1582–1593 Цивільного кодексу Чехії) та Естонської Республіки (параграфи 95–103 Закону Естонії «Про спадкування») спадковий договір має первинну плату безпосереднє призначення спадкоємця і кваліфікується як окремий самостійний вид спадкування. Крім того, у правових системах ці спадкові правовідносини країни реалізуються через три легітимні механізми: спадкування за заповітом, спадкування за законом та спадкування за спадковим договором. Логічним наслідком такого підходу є розширення загальних положень спадкового права на правовідносини, що виробляються між учасниками спадкового договору [3].

Відповідно до § 1941 Німецького цивільного укладання, спадковий договір, на відміну від заповіту, є правочином на випадок смерті, за яку одна або обидві сторони беруть на себе зобов'язання щодо спадкового розпорядження, що має договірну силу. Такий договір є, передусім, формою волевиявлення на випадок смерті з договірним характером (*negotium mortis causa*), а не речовим чи класичним зобов'язальним договором у розумінні § 320 того ж укладання [3].

З огляду на подвійну правову природу цього правового інституту, спадковий договір у німецькому праві слід розуміти як правочин, що обґрунтовується на взаємному волевиявленні сторінки (консенсусу), та вимагає погодження обох. До такого волевиявлення застосовується як положення загальної частини Німецького цивільного положення, так і норми, які регулюють зобов'язальне право.

З зазначеного випливає ключова відмінність спадкового договору, закріпленого в ЦК України, від відповідних правових конструкцій у законодавстві європейських країн. В українському праві цей договір має класичну цивільно-

правову природу та спрямований, насамперед, на передачу майна у власність, а його структура побудована за моделлю договору довічного утримання (догляду). Це підтверджується навіть тим, що сторони в обох договорах іменуються однаково — «набувач» і «відчужувач».

По компенсації від цього, у правових системах Німеччини, Чехії та Естонії спадковий договір розглядається як форма спадкування, укладення якого породжує саме спадкові правовідносини, а не зобов'язання цивільно-правового характеру.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ, ВИКОНАННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА

2.1 Укладення та виконання спадкового договору у цивільному праві України

У межах цивільного законодавства України спадковий договір виходить виключно з підстави виникнення цивільних прав та зобов'язань. Відповідно до статті 11 ЦК України, підставами виникнення цивільних прав і зобов'язань є, зокрема, договори, інші правочини, акти цивільного законодавства, рішення суду, а також події та дії [14].

Спадковий договір, врегульований головою 90 ЦК України, є саме таким правочином, у результаті якого забезпечується цивільне право та обов'язки між його сторонами — набувачем і відчужувачем. Його юридична природа виникає в тому, що на момент укладення договору зобов'язальне правовідношення, в рамках якого набувач зобов'язується вчинити певні дії (як правило, щодо утримання, догляду, допомоги), а відчужувач — передати майно після своєї смерті [14].

Таким чином, спадковий договір функціонує як одна з форм договору, що не лише передбачає правові наслідки в майбутньому (на випадок смерті), а й формує зобов'язальні правовідносини з моменту його укладення. Це поєднання елементів майбутнього розпорядження із чинним договірним зобов'язанням відрізняє спадковий договір від заповіту й одночасно вбудовує його в систему підстав виникнення цивільних прав та обов'язків відповідно до загальної логіки цивільного права України.

Відповідно до ч. 1 ст. 628 ЦК України, зміст договору становить сукупність його умов, які сторони визначають за власним розсудом та узгоджують між собою, а також тих умов, що є обов'язковими згідно з вимогами цивільного законодавства [14].

У ст. 1302 ЦК України спадковий договір визначається таким чином, що набувач зобов'язується виконати розпорядження відчужувача, а після його смерті — набуває право власності на майно останнього. Водночас норми статті не конкретизують, які саме розпорядження мають на увазі, а також не завершені, чи

переходять майно у повному обсязі чи частково. Таким чином, зазначені умови можуть бути встановлені сторонами за взаємною згодою [14].

Отже, укладення спадкового договору вимагає узгодження сторонами всіх його істотних умов, зокрема: визначення майна, яке після смерті відчужувача має перейти до набувача, а також встановлення переліку, характеру, порядку та рядків дій, які повинні виконувати набувач.

Окрім істотних умов, договір може містити також звичайні умови. Під звичайними умовами розуміють такі, що прямо передбачені нормативно-правовими актами. Вони не потребують обов'язкового погодження між сторонами, оскільки застосовуються автоматично з моменту укладення договору. Відсутність таких умов у тексті договору не впливає на його чинність. Наприклад, якщо при укладенні спадкового договору сторони не визначили, хто здійснюватиме контроль за його виконанням після смерті відчужувача, застосовується положення абзацу другого частини третьої статті 1307 ЦК України. Згідно з ним, у разі якщо відчужувач не призначив відповідну особу, контроль за виконанням договору покладається на нотаріуса за місцем відкриття спадщини [14].

Крім істотних і звичайних, у договорі можуть міститися й випадкові умови, які включаються до нього за домовленістю сторін. Як і звичайні умови, вони не впливають ні на факт укладення договору, ні на його чинність. Однак на відміну від звичайних умов, які прямо передбачені законом і застосовуються автоматично з моменту укладення договору, випадкові умови набувають юридичної сили лише за умови, що сторони прямо передбачили їх у договорі. Відсутність таких умов сама по собі не впливає на дійсність договору. Водночас, якщо одна зі сторін доведе, що наполягала на включенні конкретної умови до договору, її відсутність може слугувати підставою для визнання договору недійсним [10].

Як слушно зазначалося в літературі, всі три групи умов, до якого б вони виду не належали, завдячують своєю появою, у кінцевому підсумку, лише домовленості сторін, якою одні умови формулюються безпосередньо, а інші - визнаються сторонами договору обов'язковими для них внаслідок самого факту укладення

останнього. У цьому, зокрема, виявляється значення договору як вольового юридичного акту.

Разом з тим, самого факту досягнення згоди сторін щодо умов спадкового договору для того, щоб він вважався укладеним, недостатньо. Зокрема, спадковий договір має бути укладеним у відповідній формі - письмово з нотаріальним посвідченням (ст. 1304 ЦК України). Тому сказане про істотні умови спадкового договору повною мірою стосується і його форми. Такий висновок слідує з того, що в разі, коли законом вимагається нотаріальна форма договору, а один з його учасників від належного оформлення ухиляється, то не можна говорити про досягнення в цьому випадку згоди відносно істотних умов домовленості сторін [10].

Нотаріальне посвідчення договору істотно полегшує доведення факту його укладення, змісту та супутніх обставин у разі виникнення судового спору, оскільки єдиним допустимим доказом у такій ситуації часто виступає саме нотаріально завірений документ. Це має особливе значення, зважаючи на те, що при вчиненні окремих нотаріальних дій, з метою запобігання можливому тиску на особу, яка звернулася за вчиненням такої дії, закон прямо забороняє присутність свідків. Класичним прикладом є посвідчення заповіту, де участь свідків допускається лише за ініціативою заповідача (ст. 1253 ЦК України). У таких випадках єдиним доказом наявності волевиявлення особи є нотаріально посвідчений документ. До того ж, у разі втрати оригіналу договору, сторона завжди має можливість отримати дублікат з архівного примірника, що зберігається у нотаріуса. Це виключає ризик зловживання з боку учасників договору у зв'язку з втратою документа [10].

Отже, нотаріальна форма не лише засвідчує дійсність правочину, а й забезпечує ефективний механізм захисту прав сторін.

Виходячи з цього, можна дійти висновку, що законодавець, закріпивши за спадковим договором письмову форму з обов'язковим нотаріальним посвідченням (ст. 1304 ЦК України), керувався тим, що такий договір породжує істотні майнові наслідки для його учасників, а також для інших осіб, зокрема потенційних спадкоємців за законом. Метою такого підходу є створення надійного процесуального механізму для захисту прав усіх залучених сторін [10].

2.1 Практика національної системи щодо припинення та розірвання спадкового договору.

Оскільки спадковий договір є підставою для виникнення зобов'язальних правовідносин, питання, що стосуються його зміни, розірвання чи припинення, мають розглядатися з урахуванням загальних положень зобов'язального права.

Основним принципом зміни зобов'язання є взаємна згода всіх сторін, які беруть участь у правовідносинах. Закон не допускає односторонньої відмови від виконання зобов'язання або самовільної зміни умов договору, окрім випадків, прямо передбачених законодавством (ст. 525 ЦК України) [14].

Серед найбільш поширених передбачених ЦК України підстав для зміни зобов'язання є зміна його сторін. Зокрема, це може бути заміна кредитора шляхом відступлення права вимоги або заміна боржника в порядку переведення боргу.

Оскільки спадковий договір за своєю правовою природою є двосторонньо зобов'язуючим (взаємним), тобто таким, у якому кожна сторона водночас наділена як правами, так і обов'язками, у практиці виникають труднощі з окремим застосуванням конструкцій відступлення права вимоги або переведення боргу. У таких випадках мова йде фактично про поєднання елементів обох інститутів, що в юридичній літературі пропонується позначати узагальненим терміном — «заміна сторони у договорі (зобов'язанні)» [10].

При цьому заміна сторони у взаємному зобов'язанні має відбуватися з урахуванням більш суворих вимог, встановлених для відповідних видів заміни. Так, якщо за загальним правилом заміна кредитора не потребує згоди боржника (ст. 516 ЦК України), а переведення боргу можливе лише за згодою кредитора (ст. 520 ЦК України), то у випадку зміни сторони у двосторонньому зобов'язанні, що виникає на підставі спадкового договору, така заміна допускається виключно за згодою іншої сторони договору [14].

У випадку, коли сторони не дійшли згоди щодо приведення договору у відповідність до істотно змінених обставин або його розірвання, заінтересована сторона має право звернутися до суду з вимогою про зміну чи розірвання договору.

Суд може задовольнити таку вимогу лише за умови одночасної наявності таких обставин:

- на момент укладення договору сторони діяли, виходячи з припущення, що відповідних змін у ситуації не відбудеться;
- зміна обставин була зумовлена причинами, які заінтересована сторона, діючи з належною турботливістю та обачністю, не могла ні передбачити, ні усунути після їх виникнення;
- подальше виконання умов договору призвело б до істотного порушення балансу майнових інтересів сторін та позбавило б заінтересовану сторону тих вигод, на які вона розраховувала при його укладенні;
- із змісту договору або звичаїв ділового обігу не випливає, що ризик зміни обставин покладається саме на цю сторону [10].

У контексті спадкового договору наведені вище умови деталізовані у ст. 1308 ЦК України, яка передбачає можливість його розірвання в односторонньому порядку — як за ініціативою відчужувача, так і набувача [14].

Зокрема, суд може розірвати спадковий договір на вимогу відчужувача у випадку, якщо набувач не виконує визначені ним розпорядження.

Водночас набувач також має право вимагати розірвання договору в судовому порядку, якщо виконання ним розпоряджень відчужувача стало неможливим.

Слід звернути увагу на те, що звернення відчужувача із вимогою про розірвання договору найчастіше пов'язане з фактом порушення обов'язків набувачем, тобто розірвання виконує функцію санкції та водночас слугує засобом захисту прав та інтересів відчужувача. Натомість, розірвання договору на вимогу набувача у зв'язку з неможливістю виконати покладені на нього обов'язки не має карального характеру й спрямоване на забезпечення захисту його інтересів у разі настання об'єктивних перешкод до виконання умов договору.

У випадку, коли спадковий договір змінюється або припиняється на підставі судового рішення, відповідне зобов'язання вважається зміненим або припиненим з моменту набрання законної сили цим рішенням.

Як загальне правило, сторони не можуть вимагати повернення того, що вже було виконано за договором до його зміни чи розірвання. Водночас, ч. 4 ст. 653 ЦК України допускає, що сторони можуть у договорі прямо передбачити можливість повернення переданого майна [14].

У разі, якщо договір був змінений або розірваний через істотне порушення зобов'язань однією із сторін, інша сторона має право вимагати відшкодування збитків, спричинених такою зміною або розірванням (відповідно до ст. 22 ЦК України) [14].

Отже, право на компенсацію збитків виникає у сторони вже з моменту порушення зобов'язання або її цивільного права, незалежно від наявності прямої вказівки на це у конкретній нормі закону. Тобто, відшкодування збитків виступає універсальним інструментом захисту цивільних прав, який водночас є формою відповідальності за порушення договору.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Як свідчить практика європейських країн, інститут спадкового договору був запроваджений у правові системи Західної Європи ще за часів рецепції римського приватного права [3]. Водночас класичне римське право визнавало лише два способи спадкування — за заповітом і за законом — і вважало недійсними будь-які угоди, що обмежували свободу заповідача [3].

Слід зазначити, що єдиного підходу до визначення природи спадкового договору в західноєвропейському законодавстві не існує. Наприклад, австрійське право дозволяє укласти спадкові договори щодо окремого майна, тоді як спадкування за договором усього майна допускається лише між подружжям або нареченими [3]. Французький Цивільний кодекс розглядає спадковий договір як виняток із загального правила, зазвичай у формі договору дарування [3].

Найбільш розвиненим цей інститут є у німецькому цивільному праві. Німецький Цивільний кодекс чітко розрізняє дві основні категорії спадкових договорів: позитивні (спрямовані на встановлення спадкових правовідносин) та негативні (угоди про відмову від спадщини) [13].

Класична римська юриспруденція категорично відкидала можливість договірного регулювання спадкових правовідносин. Римські правознавці розглядали договірні обмеження свободи заповідальних розпоряджень як неприпустиме та морально неприйнятне обмеження автономії волі спадкодавця щодо прийняття рішень. Інститут спадкового договору має первинно германське походження, а його імплементація в спадково-правові системи Австрії, Швейцарії, Угорщини, Латвії та низки інших держав пояснюється процесами рецепції німецького права наприкінці XIX – на початку XX століть. Для багатьох правових систем романської правової сім'ї договірні механізми регулювання спадкових відносин досі залишаються невідомими або сприймаються як такі, що суперечать морально-етичним засадам спадкового права [13].

Нормативно-правове регулювання інституту спадкового договору в законодавстві різних держав характеризується значною диверсифікацією підходів до його сутності та юридичної природи. Зокрема, Цивільний кодекс Франції запроваджує спадковий договір як винятковий правовий механізм із суттєво обмеженою сферою застосування (у форматі акта дарування) та встановлює загальну заборону на укладення договорів щодо майбутнього спадку, тобто договорів про спадкування, договорів зі спадковою масою та відмови від спадщини [13].

Цивільний кодекс Республіки Польща демонструє ще більш рестриктивний підхід, допускаючи в межах спадкового договору виключно механізм відмови спадкоємця від права на спадкування. Цивільний кодекс Іспанії містить пряму заборону на здійснення спадкових розпоряджень у формі договору про спадкування [3].

У Португалії укладення спадкового договору допускається як виняткова правова можливість у випадку, коли відповідні розпорядження інтегровані до шлюбного договору, який може бути укладений лише між нареченими до офіційної реєстрації шлюбу. Італійське законодавство визнає юридично нікчемними як договір про спадкування, так і спільний заповіт подружжя [3].

Натомість у Німеччині договір про спадкування характеризується дуалістичною юридичною природою, виступаючи одночасно і як розпорядження на випадок смерті, і як договірна конструкція [3].

Євроінтеграційний вектор розвитку України передбачає комплексну адаптацію внутрішньодержавного законодавства до правової системи Європейського Союзу як ключовий інтеграційний механізм через гармонізацію національних правових норм із стандартами європейського та міжнародного права. Модернізація нормативно-правової бази сприятиме розширенню міжнародно-правової співпраці в контексті рекодифікації спадкового права та цивільного законодавства загалом. Правозастосовна практика виявляє численні правові колізії, що зумовлює необхідність аналітичного дослідження та рецепції європейського

досвіду регулювання спадкових правовідносин, включаючи інститут спадкового договору.

Особлива конструктивна специфіка та доктринальна поліваріантність визначення правової природи спадкового договору актуалізує необхідність системної гармонізації нормативного регулювання цього інституту відповідно до загальноєвропейських міжнародно-правових стандартів. Впровадження інституту спадкового договору в українську правову систему обумовлюється практичними потребами суб'єктів правовідносин, а європейський правозастосовний досвід демонструє потенціал цього інституту як ефективної альтернативи заповіту при розпорядженні майном на випадок смерті.

Українське та німецьке законодавство вирізняються тим, що спадковий договір має обов'язкову силу, на відміну від заповіту, і не підлягає односторонньому внесенню змін, скасуванню чи розірванню.

Цивільний кодекс України регулює зобов'язальні правовідносини, що тісно пов'язані зі спадкуванням і виникають у зв'язку зі смертю особи як відкладальною умовою [11].

Натомість у німецькому праві спадковий договір розглядається як окрема форма спадкування, нарівні із заповітом і спадкуванням за законом, у межах розпоряджень на випадок смерті.

З огляду на тривалий процес формування інституту спадкового договору та його історичний розвиток до закріплення в національному праві, застосування норм європейського законодавства сприятиме усуненню прогалин у правовому регулюванні України. Імплементация положень міжнародного права та права Європейського Союзу позитивно вплине на уточнення неясних понять і процедур, пов'язаних з укладенням і застосуванням спадкового договору, а також сприятиме вдосконаленню цивільного законодавства України на шляху його гармонізації з правом ЄС.

На основі аналізу проблемних аспектів спадкового договору в Україні та європейського досвіду можна запропонувати такі шляхи вдосконалення правового регулювання як доцільність законодавчо визначеного місця спадкового договору в

системі цивільно-правових договорів, уточнивши його співвідношення з іншими договорами та спадковими правовідносинами; доповнення глави 90 ЦК України положеннями, що детально регламентують права та обов'язки сторін, порядок укладення, виконання, зміни та розірвання договору; запровадити можливість взаємного призначення сторонами одна одної набувачами (за аналогією з Erbvertrag в Німеччині); передбачити можливість одностороннього розірвання договору відчужувачем у разі істотного порушення набувачем своїх обов'язків; запровадження інституту виконавця спадкового договору - за аналогією з виконавцем заповіту, який би здійснював контроль за виконанням набувачем своїх обов'язків; встановити обмеження щодо розпорядження майном для відчужувача - за аналогією з німецькою моделлю, обмежити право відчужувача розпоряджатися майном, що є предметом спадкового договору, без згоди набувача; впровадити реєстр спадкових договорів - для уникнення зловживань та подвійного укладення договорів щодо одного майна.

Спадковий договір є унікальним правовим інститутом, що поєднує елементи договірної та спадкової права. Досвід європейських країн демонструє різні моделі регулювання подібних правовідносин, які можуть бути використані для вдосконалення українського законодавства.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило дійти висновку, що спадковий договір є складним та багатогранним правовим інститутом, який займає особливе місце в системі цивільного права України. Він виступає як самостійна договірна конструкція, що поєднує елементи майнового розпорядження, волевиявлення на випадок смерті та зобов'язальних правовідносин, створених за життя відчужувача. Його специфіка полягає у відкладальному характері переходу права власності на майно — лише після смерті відчужувача, за умови належного виконання набувачем обов'язків, передбачених договором.

Вивчення генезису спадкового договору засвідчило, що цей інститут має як елементи рецепції римського приватного права, так і глибокі корені в германській правовій традиції. В українському законодавстві спадковий договір отримав нормативне закріплення лише з прийняттям Цивільного кодексу 2003 року, однак історично подібні механізми вже застосовувалися на західноукраїнських землях у XIX ст. в межах Австрійського цивільного кодексу.

Порівняльно-правовий аналіз продемонстрував суттєві відмінності між українською моделлю спадкового договору та підходами інших європейських держав. У правових системах Німеччини, Чехії, Австрії та Естонії спадковий договір визнається формою спадкування, поряд із законом і заповітом. Натомість у країнах романської правової сім'ї (Франція, Італія, Іспанія) та в системі загального права (common law) договірне регулювання спадкових правовідносин часто обмежене або прямо заборонене. Це свідчить про поліваріантність правових моделей і про відсутність уніфікованого підходу до спадкового договору на рівні міжнародного приватного права.

Аналіз національного регулювання показав, що спадковий договір в Україні хоча й належить до інститутів цивільного права, на практиці викликає чимало труднощів щодо укладення, виконання та припинення. Недостатня конкретизація змісту договору в Цивільному кодексі, відсутність спеціальних механізмів контролю за виконанням зобов'язань набувача та нечіткість процедур розірвання договору є

суттєвими прогалинами, що потребують нормативного доопрацювання. Крім того, колізійні норми міжнародного приватного права щодо спадкових договорів з іноземним елементом не забезпечують належної правової визначеності й ефективного захисту прав сторін.

З урахуванням євроінтеграційного вектора розвитку української правової системи, доцільним є імплементація положень Регламенту ЄС № 650/2012, а також рецепція позитивного досвіду правозастосування інституту спадкового договору в Німеччині, Австрії, Чехії. Відповідно, запропоновано низку заходів для вдосконалення регулювання цього інституту: законодавче визначення статусу спадкового договору як самостійного правового механізму; деталізація істотних умов договору; запровадження інституту виконавця договору; створення єдиного реєстру спадкових договорів; а також чітке регулювання порядку їх зміни, розірвання та контролю за виконанням.

Отже, спадковий договір є перспективним інструментом регулювання приватноправових відносин на випадок смерті, який має значний потенціал для подальшого розвитку в українському праві. Його правова природа та механізм дії свідчать про можливість ефективної реалізації волі сторін з одночасним забезпеченням балансу інтересів усіх учасників, що відповідає принципам сучасного цивільного права та міжнародно-правовим стандартам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вербанський А.В., Карпенко Р.В. Дискусійні питання правової природи спадкового договору. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2019. № 3. С. 39–44.
2. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: АртЕк, 2020. 128
3. Кравчик М.Б., Тур О.Т. Особливості укладення спадкового договору за законодавством України та законодавством країн європейського Союзу. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2021. Випуск 72. С. 80–86.
4. Кухарев О. Спадкове право України: навч. посіб. Кухарев О. К. Правова єдність, 2011. 224 с.
5. Оновлення договірної регулювання приватноправових відносин в Україні: монографія / за заг. ред. А.Б. Гриняка, О.О. Кота, М.Д. Пленюк. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2020. 488 с.
6. Постанова Верховного Суду від 10 травня 2018 р., справа № 727/6443/16-ц, провадження № 61-5243св18. [URL:http://reyestr.court.gov.ua/Review/74218552](http://reyestr.court.gov.ua/Review/74218552)
7. Постанова Верховного Суду від 5 грудня 2018 р., справа № 640/5594/17-ц, провадження № 61-17015св18. [URL:http://reyestr.court.gov.ua/Review/78426075](http://reyestr.court.gov.ua/Review/78426075)
8. Про нотаріат: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. № 39. Ст. 383. [URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text)
9. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 7. [URL:http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08)
10. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України. [URL:https://legalexpert.in.ua/komkodeks/gk/79-gk/1672-1304.html](https://legalexpert.in.ua/komkodeks/gk/79-gk/1672-1304.html)
11. Обривкіна О.М. Особливості спадкового договору:правовий аспект. Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал. 2019. № 2. С. 39–45.
12. Свобода Є. Ю. Спадковий договір в українському цивільному праві. [URL:http://ap.uu.edu.ua/upload/publicationpdf/3636334239a56b79ac7b1c784f414d9b.pdf](http://ap.uu.edu.ua/upload/publicationpdf/3636334239a56b79ac7b1c784f414d9b.pdf)

13. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Спадкове право. Теорія та практика: навч. посібник. Київ: Атіка, 2002. 496 с.
14. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16 січня 2003 року, № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 356.
15. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Оновлення (кодифікації та рекодифікації) цивільного законодавства України: досвід, проблеми та перспективи : монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 462 с.
16. Staudinger/Kanzleiter R. Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch, Einleitung zu §§ 2274 ff. Berlin. 2013